

ONDŘEJ ŽÍLA

ÚSPĚŠNOST NÁVRATNOSTI BOSENSKÝCH UPRCHLÍKŮ DO SVÝCH DOMOVŮ: STATISTIKA VERSUS REALITA

O. Ž í l a : *Successful returns of Bosnian refugees to their homes: statistics versus reality.* – Geografie–Sborník ČGS, 114, 2, pp. 89–104 (2009). – The contemporary ethnic and demographic situation remains essentially affected by the process of the so-called forced migration caused by the war conflict in the 1990's. The aim of this study is to analyse interpretation of success rate of Bosnian refugees repatriation on the basis of an analysis of component statistical materials issued by international organizations and local authorities and its comparison with the reality using in-field investigation. This method (comparing of statistic data and reality) can help as the only possible way (because of absence of any statistical census – the last one was carried out in 1991 before the disintegration of the Yugoslavia Federation) to give more general characteristics of the current ethno-demographic situation of Bosnia and Herzegovina and to evaluate the rate of the so-called minority return.

KEY WORDS: Bosnia and Herzegovina – forced migration – refugee repatriation – minority return – ethno-demographic changes.

Príspevek byl zpracován v rámci řešení výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“. Autor tímto děkuje za podporu.

1. Úvodem

Současný etnický a demografický stav Bosny a Hercegoviny je výrazně modifikován procesem tzv. nucených migrací, vzniklých v důsledku válečného konfliktu v 90. letech 20. století. Soudobé dějiny balkánského prostoru a především sama otázka interpretace příčin, průběhu a důsledků krvavého rozpadu Jugoslávie přináší kvůli své stále aktuálnosti v hodnocení nejen bosenské reality častá rizika zkreslení, neobjektivnosti až přímo tendenčnosti. Válka a její důsledky jsou i dnes intenzivně diskutovaným a emocionálně vyhraněným tématem.

Cílem studie je analyzovat interpretaci úspěšnosti procesu návratu bosenských uprchlíků do svých domovů na základě analýzy statistických materiálů vydaných mezinárodními organizacemi a místními orgány a jejich komparace s realitou v podobě terénního šetření, jehož cílem bylo ověření relevantnosti avizovaných statistických dat. Výsledky terénního šetření a analýzy jednotlivých statistickýchází především potvrdily skutečnost, že jednotlivé subjekty v Bosně a Hercegovině (jak nacionálně orientované politické strany, tak samotné mezinárodní společenství) skrze statistická data sledují vlastní utilitární zájmy.

Přesto právě tato metoda (konfrontace statistických dat a reality) dnes může posloužit jako jediný možný pokus o podání generalizovanější charakteristiky soudobé etno-demografické situace Bosny a Hercegoviny a hodnocení úspěšnosti tzv. minoritní návratnosti.¹ Důvodem je totiž absence statistického sčítání obyvatelstva (poslední se uskutečnilo před rozpadem jugoslávské federace v roce 1991). Je evidentní, že v takové situaci hrají shromážděné dílčí

statistické údaje roli pouhých odhadů, prognóz situace, ze kterých se jen velmi těžko mohou vystavět objektivní, nezpochybnitelné závěry přijatelné pro všechny zainteresované strany. Vytvoření analýzy etnické situace pouze z dostupných statistických materiálů nám tak neodpoví důsledně a objektivně na otázku, jaký je dnešní reálný etnický stav.

2. Teoretický aspekt nucených migrací

Ve 20. století v migračních pohybech podílově výrazně zesiluje nový globální fenomén, tzv. nucené migrace, vytvářející tak problém nových geografických a demografických dimenzí (Harrell-Bond 1988). Nucené migrace jsou obecným termínem spojeným s pohybem uprchlíků a „vnitřních uprchlíků“, tj. lidí přesídlených v důsledku konfliktů, stejně jako lidí přesídlených v důsledku přírodních katastrof, chemických nebo nukleárních neštěstí, hladomoru atd.² V odborné literatuře neexistuje všeobecně platná definice nucené migrace. Termín byl poprvé použit Petersenem, jenž ve svém výzkumu rozlišil migrace dle stupně svobody volby (jakou měli jedinci, kteří migrovali) na migrace svobodné a migrace nucené či vnucené (násilné; Richmond 1988). Dle Richmonda, který v migračním procesu kladl důraz na distribuci ekonomické a politické moci, se všechny migrace klasifikují na tzv. „proaktivní“ a „reaktivní“. „Reaktivní“ migraci tvoří uprchlíci, nucená pracovní síla, lidé bez domova apod., „proaktivní“ migraci naopak lidé, kteří se vrací (sezónní pracovníci, klasičtí emigranti aj.). „Proaktivní“ migrace jsou ty, u kterých existuje velký stupeň svobody volby, „reaktivní“ možnost volby nemají (Richmond 1988). Podobnou klasifikaci udává rovněž i Kunz, který stanovuje rozdíl mezi migracemi dobrovolnými a akutními (nucenými). Dobrovolné tehdy, pokud jedinec opouští místo bydliště určitým způsobem připraven, nucené v případě, kdy je rozhodnutí o odchodu okamžité ve vztahu s krizovou situací v které se migrant nachází (Kunz 1981, cit. v Lukić 2005, s. 13). Nucené migrace jsou dále rozlišovány, na nucené migrace vyvolané živelnými katastrofami (sucha, záplavy atd.) a nucené migrace vyvolané mezilidskými vztahy (migrace v důsledku porušování lidských práv a migrace v důsledku občanské války). V rámci občanských válek odlišujeme migrace způsobené etnickými či náboženskými konflikty (Demuth 2003, cit. v Uherek 2005, s. 262). Oba dva případy lze sledovat v rámci etnonacionálního konfliktu v Bosně a Hercegovině v devadesátých letech 20. století.

3. Nucené migrace v Bosně a Hercegovině

Prostor Bosny a Hercegoviny se vyznačoval intenzivními nucenými pohyby obyvatel, které dle svého objemu, v rámci tohoto prostoru v období devadesá-

¹ Minoritním (menšinovým) návratem se rozumí návrat do oblastí nyní kontrolované druhým etnikem, přičemž se tím chápe i návrat do oblastí, ve které před válkou etnická příslušnost navrátilivšího tvořila většinu. Např. bosňácká návratnost do opštín Republiky srbské, kde před válkou tvořili většinu, byla nyní klasifikovaná jako minoritní návratnost. Stejně tak návratnost Srbů do oblastí Sarajeva je menšinová. Oproti tomu většinový návrat je návrat či přesun do oblastí, kde má naopak etnikum dané osoby většinu.

² „Vnitřní uprchlík“ (Internally displaced person) sice opouští svůj domov, ale neodchází pryč ze země, čímž formálně nezískává právní ochranu dle mezinárodních zákonů a konvencí. V Bosně a Hercegovině se zpravidla jedná o osoby, které našly útočiště v rámci vlastního etnika (Lukić 2005, Marinković 2005).

tých let 20. století, překročily místní dosavadní migrační intenzitu (Bošnjović 1990, Marinković 2005). Po Daytonu mezinárodní společenství zvolilo tzv. „strategii smíření“, čímž migrace (návratnost uprchlíků a přemístěných) dále pokračovala. Tato strategie se setkávala se dvěma problémy: za prvé s absencí spolehlivých údajů a za druhé s otázkou, jak popsat příčiny předchozí „exploze“ migrantů. Ve studiích zabývajících se nucenou migrací je nejčastěji v otázce definice tzv. etnického čištění³ citován Bell-Fialkoff, který jej definuje jako plánované, záměrné odstranění nežádoucího obyvatelstva z jistého území, a to obyvatelstva, které se liší jedním či více charakteristickými rysy, jako jsou etnický původ, náboženství, rasa, třída nebo sexuální preference. Aby mohlo být odstranění kvalifikováno jako čistka, musí být tyto charakteristické rysy jeho důvodem. Takto definovaná čistka je pak součástí širšího kontinua odstraňování obyvatelstva v rozsahu od genocidy k emigraci pod nátlakem (Bell-Fialkoff 1996).

Tento termín byl na Balkáně v 90. letech formulován jako strategie slibující „humánní vystěhování“ populace na územích, která kvůli rozpadu Jugoslávie byla předmětem zájmu jednotlivých jihoslovanských národností (Rosière 2005). Etnické čištění se od genocidy odlišuje tím, že genocida je pro finalitu národa, etnické čištění je pro finalitu území (Rosière 2005). Jedná se tedy o politiku etnické homogenizace prostoru, přičemž „čištění“ v samé Bosně a Hercegovině nebylo vedeno státem či státy, ale milicemi nebo armádami, které oficiálně nezávisely na uznaných státech (Mann 2001).⁴ Nucené migrace jsou termínem, který je etnickému čištění nadřazen, neboť etnické čištění v sobě vždy zahrnuje nucenost migrace. Ale každá nucená migrace nemusí být ipso facto etnickým čištěním, protože nucené migrace mohou být způsobené i např. katastrofálními ekologickými událostmi (záplavy atd.; Mežnarić 2003).

4. Diskuse literatury, pramenné báze a celkový stav bádání o demografické situaci v Bosně a Hercegovině

Stav současné demografie v Bosně a Hercegovině s přesahy na celé území bývalé Jugoslávie můžeme rozdělit do tří základních skupin dle etnické příslušnosti. Nejuceleněji se doposud problematikou nucené migrace a demografických proměn v prostoru Bosny a Hercegoviny zabývali Srbové a Chorvaté. Muslimských prací k tomuto tématu (např. Bošnjović 2003) v Sarajevu i jinde prozatím vzniklo velmi málo, což je dáno především odlišným postojem k provedení statistického sčítání a názorem (spíše celkově neujasněným přístupem) na ukončenost či neukončenost procesů způsobených nucenými migracemi v tomto prostoru (dosud tak nevyšla ucelená publikace, která by problematiku uprchlictví a etnických proměn relevantně analyzovala). Většina hovoří o tom, že nelze zkoumat tyto procesy ze dvou zásadních důvodů. Za prvé kvůli nedostatku relevantních dat a za druhé proto, že dané procesy ještě stále nejsou ukončeny. První argument je srozumitelný, druhý je veskrze účelový. Z jejich pohledu bychom totiž museli na objektivní zhodnocení situace čekat ještě řadu let. Pozornost Bosňáků byla zaměřena především na samotné příčiny, průběh

³ Tento termín (ethnic cleansing, etničko čišćenje, nettoyage ethnique) se v kontextu bosenského konfliktu poprvé objevil v dubnu 1992 v článku New York Times (Sudetić 1992).

⁴ Etnickým čištěním i dle Manna je násilný přesun (odstranění) obyvatel jednoho etnika druhou etnickou skupinou z lokality, kterou definují za svůj vlastní prostor. Tedy jakákoliv politika národnostního homogenizování prostoru je formou etnického čištění (Mann 2001).

i dopady konfliktu. Přesto se ale muslimští autoři současnou demografií zabývali, a to převážně otázkou počtu obětí konfliktu a předpokládaným početním stavem soudobé Bosny a Hercegoviny.

Srbská a chorvatská geografie a demografie je ve výzkumu, alespoň co se týká vydaného materiálu, podstatně dále. Na druhou stranu i zde samozřejmě vznikala díla obhajující a „vysvětlující“, proč došlo k událostem, v důsledku nichž se přesunulo obrovské množství obyvatel. Jako vůbec první ucelenou publikaci na území Bosny a Hercegoviny, jež usiluje o komplexní analýzu důsledků fenoménu nucené migrace na celkovou demografickou situaci jedné entity Bosny a Hercegoviny (Republiky srbské), vydal Marinković (2005). Kvalitní práce vznikají při bělehradské univerzitě (např. Lukić 2005; Spasovski 1992 nebo Stepić 2001). Obdobně i chorvatská věda je odlišným způsobem výzkumu než srbská (větší důraz na terénní výzkum) o několik kroků před bosňáckou (Kukić 2001).

Poválečnými rekonstrukčními procesy v Bosně a Hercegovině, a tudíž i uprchlickou otázkou a zpětnou návratností se zabývá celá řada západních autorů. Vesměs ale nezkoumají současný etnický stav bosenské společnosti a jeho geografické rozložení, spíše hodnotí průběh a problémy procesů spojených s návratem uprchlíků, analyzují politiku mezinárodního společenství a dopady jejich jednotlivých rozhodnutí v Bosně a Hercegovině.

Rada prací zabývajících se etnickým čištěním či nucenou migrací vyvolanou konfliktem je založena pouze na příkladech černobílého vidění situace. Často je tak řešena problematika pouze muslimských uprchlíků a nikoliv i uprchlíků chorvatských a srbských. Je také překvapující, že se nevyskytují práce, jež by se zamýšlely nad demografickými a z nich vycházejícími socioekonomickými problémy, jež plynou z důsledků nucených migrací v tomto prostoru a nekladly by si otázky ohledně prognóz do budoucnosti.

Z širokého spektra anglofonních autorů je však třeba upozornit na několik stěžejních prací. Především se jedná o duo amerických autorů Tuathaila a Dahlmana (2005, 2006), jež analyzovali problémy návratnosti, politiku jednotlivých aktérů či se zabývali etnickým čištěním atd. Mezi další výrazné autory patří Black (2001), Rogan (2000) či Lippman (2004), kteří popisují průběh a změny politiky zpětné migrace mezinárodního společenství v Bosně a Hercegovině, charakterizují překážky bránící návratu a zamýšlí se nad jejich celkovou úspěšností. Cox (1998, 1999), Phuong (2000) ve svých studiích hodnotí reálné množství návratů v rámci implementace daytonských mírových dohod.

Z frankofonního prostředí je nejvýznačnější publikací zabývajících se komplexně poválečnou situací v Bosně a Hercegovině objemná studie Ducasse-Rogier (2003) opírající se o rozsáhlý poznámkový aparát. Prostorové následky a dopady konfliktu v bývalé Jugoslávii jsou ve Francii poměrně rozšířeným tématem, kterému se věnuje i celá řada geografů (Sanguin, 2005, Cattaruzza 2001).

Klíčovým statistickým materiálem, jež sleduje množství návratů v prostoru Bosny a Hercegoviny jsou návratové statisticky UNHCR. Statistické přehledy, jež s měsíční pravidelností většinové, menšinové a organizované (asistované) návraty do prostoru Bosny a Hercegoviny UNHCR zaznamenává jsou výchozím datovým materiálem dle kterého lze hodnotit úspěch či neúspěch návratových procesů a z něhož čerpají další organizace, instituce a badatelé. UNHCR kladla důraz na minoritní návraty, které se tak staly prioritním sledovaným procesem. Organizace monitoruje návraty jedinců do míst původních bydlišť, avšak dále již nesleduje, zda v daném místě navrátilci skutečně zůstávají. Stejně tak z daných hodnot nevytváří vyšší ucelenou syntézu ohledně předpokládaného etnického a demografického složení země.⁵ O tu se pokusi-

la tzv. Pracovní skupina pro návrat a obnovu Úřadu vysokého představitele (OHR), která provedla v roce 2002 sběr dat na nejnižším článku státní správy Bosny a Hercegoviny – v opštinách, z nichž vydala tzv. Statistický přehled opštin Bosny a Hercegoviny a jejich obyvatelstva (dovedený k datu 31. 12. 2002).⁶ Na řadě míst je však nutné statistiky OHR podrobit z různých důvodů zásadní kritice.⁷ Přesto je tento přehled, i přes zmiňované nedostatky, ve srovnání s daty UNHCR jediným materiálem, jež shrnuje údaje o národnostní skladbě země ucelenějším způsobem.

Dalšími datovými materiály disponují entitní Statistické úřady v zemi. Oba dva úřady vydávají každoročně své Statistické bilteny (ročenky) pojednávající

⁵ Data UNHCR je nutné brát jako základní bázi dat pro výzkum, neboť tato organizace zajišťovala (jako střešní instituce) veškeré návratové procesy. Výhodou je dostupnost jejích dat, neboť jsou (oproti datům OHR – viz dále) umístěna na internetu (www.unhcr.ba), kde jsou zpřístupněny podrobné měsíční výsledky od roku 2001 do prosince roku 2008. Vedle statistik UNHCR existuje již pouze jeden obdobný pramen (statistiky OHR). Všechny další zveřejněné statistiky návratnosti (např. analýzy Ministerstva pro uprchlíky a lidská práva) vycházejí z dat UNHCR. Data statistických úřadů Bosny a Hercegoviny (každá entita má svůj úřad) se záznamem počtu navrátilců nezabývají. Se statistikami UNHCR, obdobně jako tak činí veškerá západní odborná literatura, pracuji jako se stěžejním pramenem. Z porovnání návratových statistik UNHCR s realitou (v rámci terénního průzkumu) však vyplývá několik kritických poznámek. Ve vytipovaných lokalitách v Bosně a Hercegovině, kde bylo realizováno terénní šetření se údaje počtu navrátilců dle UNHCR pohybují vždy v nadhodnocených číslech, než jaká je realita. Tuto skutečnost lze tak s nejvyšší pravděpodobností generalizovat v rámci celé Bosny a Hercegoviny. Na škodu je, že návratové statistiky jsou publikované pouze na úrovni opštin (admin. jednotka obdobná našim okresům), nikoliv i po nižších samosprávných jednotkách (tzv. mjesne zajednice či naseljena mjesta). Nemůžeme si tak vytvořit komplexnější představu reálného geografického rozložení těchto návratů. Tedy, zda se uprchlíci a vnitřně přesídlené osoby vraceli celoplošně, či jen do určitých oblastí.

⁶ Metodologie daného průzkumu byla založena na základě unifikovaných dotazníků, zaslaných na úřady jednotlivých opštin. Odtud byla data zaslána zpět do OHR. Oprávněně lze kritizovat objektivnost provedení takového průzkumu, neboť často mohla být data „upravována“ podle představ (zadání) místních politických elit. Samotný statistický přehled obsahuje údaje o etnickém složení v roce 1991 a předpokládaném etnickém složení v roce 2003 (většinou pouze v relativních číslech), údaje o počtu osob, které opustily opštinu v důsledku válečných událostí nebo které naopak našly na jejím území útočiště a o počtu navrátilců se osob. V řadě případů však ten či onen údaj chybí, což znesnadňuje jejich vyhodnocování (viz dále).

⁷ Za prvé vůbec není jasné jakou metodologií u opštin rozdělených entitní hranicí (hraniční linie rozděluje Bosnu a Hercegovinu na dvě entity: Republika srbská a Federace Bosny a Hercegoviny) zpracovávali zpětný dopočet počtu obyvatel na daném, rozděleném území opštiny. Např. Jajce je opština, jejíž části připadly opštinám Jezero a Dobretići. OHR konstatuje, že se do opštiny Jajce vrátilo 36 000 obyvatel. Oproti tomu UNHCR hovoří o návratnosti pouhých 9 197 osob (v roce 2002), což je obrovský rozdíl. Dále např. u opštiny Gacko (v roce 1991 zde žilo 3 871 Muslimů a 6 691 Srbů) OHR konstatuje, že uteklo 3 603 osob. Vzhledem k tomu, že se jedná o opštinu v Republice srbské se srbskou většinou, většina z hodnoty 3 603 bude muslimská. Do roku 2002 se údajně navrátilo 1 200 osob (není zde stanoveno kterého etnika). Přesto zde byl zhotoven odhad etnického složení obyvatelstva k roku 2003 ve kterém je řečeno, že 99,9 % je Srbů a pouze 0,1 % Bosňáků! (samotné UNHCR stanovuje návrat Bosňáků na hodnotě 255 osob do roku 2002). Častou chybou je, že OHR udávají vyšší návrat, než kolik lidí celkově uprchlo (např. z opštiny Mostar západ uprchlo 5 000 osob, ale vrátilo se 7 316! Dále např. u opštiny Mrkonjić Grad jsou v absolutních číslech uvedeny hodnoty za rok 2003. Ty jsou v případě Muslimů a Chorvatů sníženy v porovnání s rokem 1991 o celkem 4 316 osob, oblast ale údajně dle OHR opustilo pouze 1 280 osob! Vedle toho se zde vyskytují naprosto amatérské chyby špatných aritmetických součtů, chybných procentuálních dopočtů či zde jsou uvedeny absolutní hodnoty u jednotlivých etnik, kde k celkové hodnotě je uvedeno „not given“ aj.

o demografických, socioekonomických aj. aspektech země. Problémem kvůli absenci statistického sčítání je, že v obou případech se jedná pouze o odhady, přesnějších číslech se nám dostane jen v počtech narozených a zemřelých a dalších z aktuální situace vycházejících dat. Pokud srovnáme jejich činnost jediný rozdíl shledáme v otázce sledování demografické situace, kdy je Statistický úřad ve federální části země o něco aktivnější, neboť usiluje alespoň i o odhad dnešní etnické situace v jednotlivých kantonech a opštinách.⁸

Rozsahem obsáhlým materiálem je studie Tabeau, Hetland, Bijak, Žółtkowski (2003), která se zabývala etnickým stavem ve vybraných opštinách v Bosně a Hercegovině. Jejich data jsou dovedeny bohužel pouze do roku 1997/1998, do kdy byl zaznamenán minimální počet návratů.

5. Terénní výzkum

Předmětem terénního výzkumu byla minoritní návratnost do dnes majoritní etnické společnosti (92–99% homogenní společnost) v jednotlivých regionech (Tuathail, Dahlman, 2005). Na několika dílčích sondách, provedených v terénu v rozmezí května a června roku 2007 v území Bosny a Hercegoviny, bylo cílem verifikovat následující hypotézy.

- Bosna a Hercegovina zůstává nadále zemí s etnicky homogenními oblastmi, do nichž pokračuje návratnost spíše většinová. Počet menšinových návratů, jak naznačují vydané návratové statistiky, pomalu končí. Přesto lze předpokládat, že k nim bude dále slabě docházet, avšak způsobem, že se budou pouze početně rozšiřovat menšinová, etnicky stejnorodá, stávající sídla.
- Prezentace výsledků shromážděných návratových statistik UNHCR, OHR, Ministerstva pro lidská práva a uprchlíky aj. se často zásadně liší od reálné situace v daném místě. Minoritních návratů je ve skutečnosti mnohem méně, než tyto návratové statistiky mezinárodních organizací a jiných subjektů avizují.
- Slabá návratnost do rurálních regionů je zapříčiněna především tamní ekonomickou situací, přičemž úspěšná návratnost je převážně pouze u starších osob a seniorů.
- Dnešní Bosna Hercegovina není zemí, kde by fungoval unifikovaný jednotný administrativní systém.

5.1. Kritéria výběru pro realizaci terénního šetření

Jednotlivé lokality, v nichž byl prováděn terénní výzkum, byly vybrány tak, aby sloužily jako exemplární typologické příklady návratnosti všech tří konstitutivních etnik Bosny a Hercegoviny do obou entitních zón země. Prvním kritériem výběru tedy logicky byla nutnost zahrnout do výzkumu opštiny na-

⁸ Shromažďováním návratových statistik byly postupně pověřeny i úřady opštin, odkud jsou statistiky posílány na státní úroveň, na Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky, jež je vyhodnocuje. Počty repatriovaných uprchlíků a přemístěných jsou kalkulovány na základě registrace v místní opštině, která je od navrátilivších požadována. Prostřednictvím registrace navrátilci získají prostředky na financování rekonstrukce. Ne všichni se ale registrují, což je jeden z dalších důvodů, proč se návratové statistiky tolik rozcházejí s realitou (Žiła 2009).

cházející se jak na území Federace Bosny a Hercegoviny, tak na území Republiky srbské.

Výběr opštín probíhal na základě analýzy statistického sčítání z roku 1991, které je posledním, relativně objektivním censem, kterým v tomto prostoru disponujeme. Podrobným rozbohem etnické situace v nejnižších administrativních jednotkách (tzv. mjesne zajednice) v roce 1991 byla zvolena sídla, která byla před válkou bud:

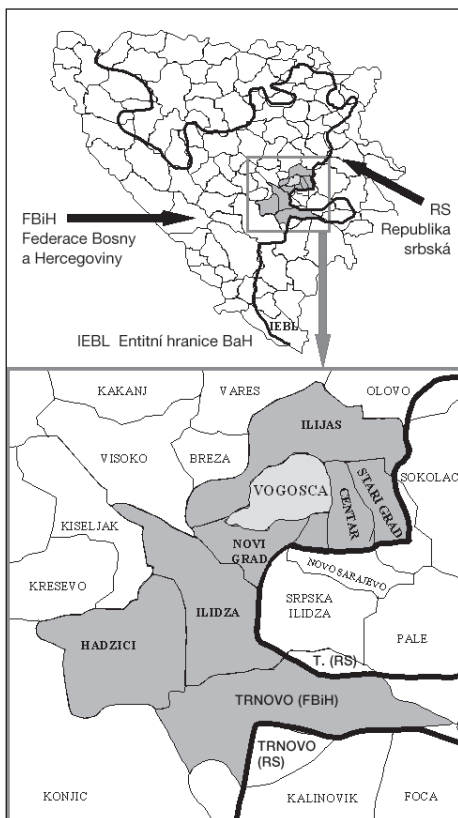
- s absolutní převahou dnes již minoritního etnika v daném regionu
- smíšené, tedy zde sídlilo minoritní etnikum daného regionu i majoritní daného regionu
- relativní převaha majoritního etnika daného regionu a menšina minoritního etnika daného regionu.

Následujícím kritériem byla (vzhledem k charakteru práce, času a pouze jednoho řešitele výzkumu) populační velikost celé opštiny i jednotlivých zkoumaných sídel do řádu maximálně několika set obyvatel a jejich vzdálenost mezi sebou. Dle přibližných odhadů množství uprchlíků mezinárodní organizace předpokládají, že největší množství uprchlíků bylo bosňácké (muslimské), poté srbské a chorvatské národnosti. Dané kritérium bylo bráno v potaz z důvodu snahy o zachování rovnoměrnosti, korektnosti a celkové proporční vyváženosti. Z dalších kritérií je třeba uvést prostorovou polohu opštiny v rámci Bosny a Hercegoviny a vzdálenost od jejího přirozeného centra i charakter tamního terénu. Posledním vymezujícím, nikoliv však nejméně důležitým kritériem, je Daytonská mírová smlouva a její dopad v podobě faktického rozdělení země na dvě části, mezi nimiž prochází tzv. entitní hranice (obr. 1). V rámci kompromisního mírového řešení tato umělá linie (jež je svým způsobem mj. světovým unikátem) rozdělila řadu opštín, což mělo podstatný vliv na další migrační přesuny.

Na základě těchto vyjmenovaných znaků ovlivňující návratnost byly vybrány následující opštiny, které vhodně „reprezentují“ jednotlivá zkoumaná kritéria:

Návratnost bosňácká: a) Čajniče (Republika srbská); b) Han Pijesak (Republika srbská); c) Stolac (Federace Bosny a Hercegoviny); d) Trnovo (Republika srbská).

Návratnost srbská: a) Bosanski Petrovac (Federace Bosny a Hercegoviny); b) Kupres (Federace Bosny a Hercegoviny); c) Trnovo (Federace Bosny a Hercegoviny).

Obr. 1 – Opština Trnovo rozdělená entitní hranicí. Pramen: <http://www.bbs.bund.de/vogosca/anlage3.htm>.

Návratnost chorvatská: a) Fojnica (Federace Bosny a Hercegoviny); b) Modrića (Republika srbská).

Opštiny Trnovo, Bosanski Petrovac, Kupres, Stolac byly vybrány jako příklady opštin rozdělených entitní hranicí. Konkrétní terénní výzkum proběhl v opštinách Čajniče, Han Pijesak, Trnovo (obě opštiny) a Fojnica. V opštinách Modrića, Stolac, Kupres a Bosanski Petrovac kromě navštívení úřadu opštiny, nebyl podrobný terénní výzkum nakonec realizován.

Jedná se tedy o prvotní průzkum terénu, založený na dílčích regionálních sondách několika opštin, vybraných však tak, aby vhodně demonstrovaly etno-demografickou situaci v bosenském prostoru. Skutečná minoritní návratnost byla zjišťována dvěma způsoby: první vycházel z předpokladu, že každý úřad by měl jednak evidovat přibližný počet obyvatel na svém prostoru a také alespoň přibližný počet a oblast minoritních návratů. Proto byly kontaktovány oficiální úřady – opštiny i nižší jednotky (tzv. mjesne zajednice). Druhý způsob spočíval v pohybu ve vytipovaných lokalitách jednotlivých opštin za účelem porovnání sídel s předválečným stavem a ověření možného počtu obyvatel v sídle.

V následující kapitole se vzhledem k omezené kapacitě textu zaměřím pouze na jednu dílčí vybranou oblast (jež je však nejrepresentativnějším příkladem z hlediska množství získaných dat). Lokalita Trnovo výstižně demonstruje je nejasnosti ohledně soudobé etno-demografické situace v zemi.

5.2. Případová studie Trnovo: Federace Bosny a Hercegovina (návratnost srbská)

Opština Trnovo je typickým příkladem rurálního regionu v těsné blízkosti Sarajeva. Celý region je dnes velmi nepřírozně rozdělen entitní hranicí, jež „odsekává“ jeho severní a jižní část a vytváří tak opštinu Trnovo v Republice srbské. Sídla obou opštinských úřadů, jež od sebe nejsou vzdáleny více jak půl kilometru, leží v taktéž rozděleném městě Trnovo. Průzkum zjišťující srbskou minoritní i muslimskou většinovou návratnost probíhal na prostoru lokality Dejčići (obr. 2), jedné ze čtyř současných mjesnih zajednic federální opštiny.

V prostoru dnešní federální opštiny žilo v roce 1991 celkem 3042 obyvatel⁹. Výzkum jsem zahájil v obci Donja Presjenica, jež byla před válkou smíšenou vsí s 141 obyvateli¹⁰. Dnes zde žije pouze cca 40 Bosňáků v 15 opravených domech. Nad touto vesnicí se v horách po 10 km nalézají ještě Gornja Presjenica, která byla před válkou většinově srbská.¹¹ Dnes tam žije pouze jeden Srb, který však není přihlášen.¹² Dále v tomto horském terénu jsou (byly) srbské vesnice Umčani, Prečani a Obla Brda.¹³ Kousek od centra mjesne zajednice (sídlá Dejčići) leží muslimské vsi Ostojići a Mijanovići, jež slouží jako exemplární příklady i slabé většinové návratnosti.¹⁴ Samotná obec Dejčići je v obdobné situaci jako Ostojići: odchody mladých lidí za prací, struktura obyvatelstva neúplná, málo dětí v předškolním věku.¹⁵ Za Dejčići v horách leží ještě bývalá srbská ves Ledići, kde dnes nežije žádný Srb.¹⁶ Celkově má mjesna zajednica Dejčići dle údajů opštiny 464 osob¹⁷, dle dat předsedy mjesne zajednice zde žije pouze cca 430 osob.¹⁸

⁹ Z nichž bylo 2472 Muslimů (81,3 %), 526 Srbů (17,3 %) a 44 ostatních (Interní dokument „Stanovništvo“ úřadu federální opštiny Trnovo).

¹⁰ Z toho bylo 81 Muslimů a 53 Srbů (Nacionalni sastav stanovništva 1993, s. 12)

¹¹ Z celkem 40 lidí bylo 36 Srbů a 4 Jugoslávci (Nacionalni sastav stanovništva 1993, s. 12).

¹² Tzn. že nepobírá penzi a pro úřady v podstatě neexistuje.

UNHCR uvádí, že se do října roku 2006 vrátilo do federální opštiny Trnovo celkem 225 Srbů, což je úspěšnost 42,8 %. Dle samotného úřadu opštiny Trnovo, který monitoruje na svém prostoru 98 Srbů v roce 2006, je ale úspěšnost minoritní návratnosti Srbů pouze 18,6 %. Pokud se podíváme konkrétně na návratnost do zkoumané mjesne zajednice Dejčići shledáme, že dle úřadu opštiny byla úspěšnost návratnosti Srbů 14 %, dle mého vlastního průzkumu však jde o pouhých 3,33 % (monitoroval jsem zde reálnou návratnost pouze 5 Srbů). Je to také největší zaznamenaný rozpor mezi mými daty (3,33 %) a daty UNHCR (42,8 %). V tabulce 1 a na obrázku 3 jsou zobrazeny rozdíly v odlišném vidění etnické situace v prostoru federální opštiny Trnovo.¹⁹

Obr. 2 – Lokality výzkumu Dejčići. Vysvětlivky: 1 – hranice opštiny, 2 – interetnitní hranice, 3 – hranice mjesne zajednice, 4 – lokality výzkumu.

¹³ Jediné, co je z vesnice Umčani zachovalo, je hřbitov. Z více než 20 původních domů se opravují pouze dva. Nikdo však nebyl přítomen a dle předsedy mjesne zajednice zde jsou přihlášeny 4 osoby, dle úřadu opštiny pouze 2 Srbové (chyba je pravděpodobně způsobena tím, že se jedná o rodinu – 1 tzv. domácíinstvo, 2 rodiče a 2 děti). Tato vesnice je typickým příkladem rurálního exodu v Bosně a Hercegovině. V dobách Tita šlo o poměrně velkou vesnici (kolem 100 obyvatel). V roce 1981 zde žilo však už jen 34 Srbů a v roce 1991 jen 18 Srbů. Takovýmto postupným procesem depopulace v tomto prostoru procházela všechna sídla (i muslimská). V dalších dvou „vesnicích“ dnes žije celkem asi 6 lidí, většina z nich není přihlášena.

¹⁴ Z navrátilých se jsou všichni staří lidé, jejich potomci zůstali většinou v Sarajevu či ve městě Trnovo. Přesto je zde poměrně dost domů opravených, využívají je bývalí místní jako víkendové chalupy (tzv. vikendice). Z rozhovorů vyplynulo, že zde celoročně žije celkem 10 Bosňáků. Předseda mjesne zajednice uvedl hodnotu 32 osob a úřad opštiny registruje v Ostojići 40 Bosňáků a v Mijanovići 16 Bosňáků.

¹⁵ V roce 1991 v Dejčići žilo 217 Muslimů. Dnes tu dle předsedy mjesne zajednice trvale žije 156 Muslimů, podle úřadu opštiny 170 Muslimů. Tato hodnota bude patrně nadhodnocená.

¹⁶ Tato ves, obdobně jako Umčani se postupně početně zmenšovala. V roce 1981 zde žilo 53 Srbů, v roce 1991 již jen 35 osob. Dnes zde bydlí pouze 2 Bosňáci (pár), kteří tu před válkou nežili.

¹⁷ Z čehož je 443 Muslimů a 21 Srbů. In: interní materiál Stanovništvo, federální opština Trnovo.

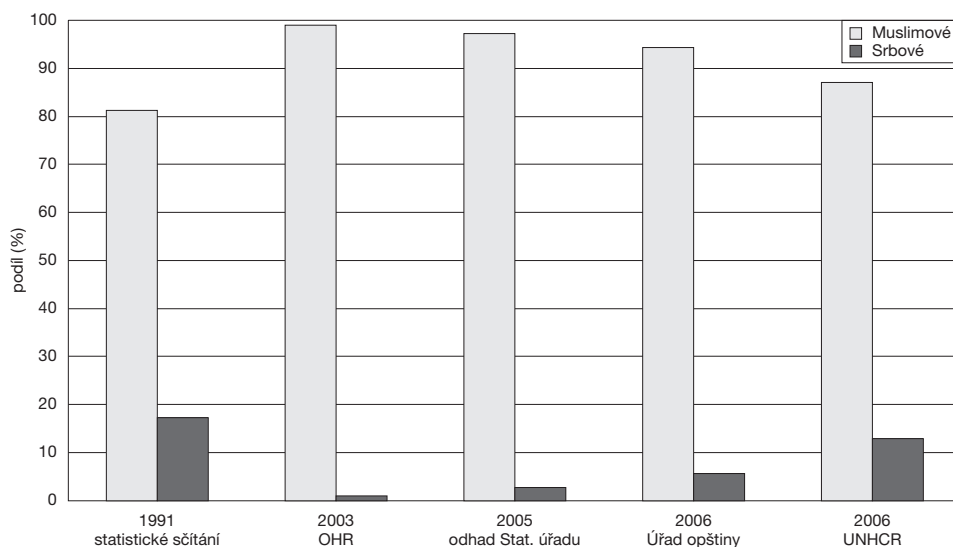
¹⁸ Z toho pouze 12 Srbů. Osobně jsem odhadnul přibližný počet obyvatel na 395 osob, z nichž je pouze 5 Srbů. Pokud srovnáme data předsedy mjesne zajednice a úřadu opštiny, tak se rozcházejí pouze velmi málo (v otázce počtu Srbů a 2 vesnic). Na druhou stranu i zde se potvrzuje špatná komunikace a spolupráce, neboť předseda mjesne zajednice stejně jako Statistický úřad, již využívá, oproti úřadu opštiny, nové správní uspořádání. Paradoxní je, že tento dokument, jež byl vytvořen na úřadě opštiny, samotná opština nevyužívá a ve svém registru obyvatel používá správní uspořádání z předválečné doby.

¹⁹ I přes to, že statistiky nebyl zhotoveny ve stejném času se domnívám, že mají pro danou práci relevantní výpovědní hodnotu.

Tab. 1 – Srovnání jednotlivých odhadů proměny etnické situace vzhledem k roku 1991 ve federální opštině Trnovo (za rok 1991 se jedná již o přepočtené hodnoty v rámci entitního rozdělení).

Zdroj	Rok	Muslimové	Srbové	Chorvaté	Ostatní	Celkem
Statistické sčítání	1991	81,3	17,3	0	1,4	100
OHR	2003	99	1	0	0	100
Odhad Statistického úřadu	2005	97,24	2,75	0	0	100
Úřad opštiny	2006	94,3	5,6	0,1	0	100
UNHCR	2006	87,1	12,9	0	0	100

Zdroj: Interní dokument úřadu opštiny Trnovo Federace BaH; OHR, UNHCR, Statistický úřad v Sarajevu. Pozn.: údaj UNHCR je dopočtený za teoretického předpokladu obdobného celkového počtu obyvatel jako uvádí úřad opštiny Trnovo. Zkratky viz text.

Obr. 3 – Srovnání jednotlivých odhadů proměny etnické situace vzhledem k roku 1991 ve federální opštině Trnovo

5.3. Hypotézy výzkumu a jejich verifikace

Výsledky terénního šetření a analýzy dat jednotlivých lokalit i konkrétní případové studie regionu Trnovo nám umožňují v rámci uvedených hypotéz konstatovat následující. K první hypotéze, která zněla: Bosna a Hercegovina zůstává nadále zemí s etnicky homogenními oblastmi, do nichž pokračuje návratnost spíše většinová, lze ze zkoumaných dílčích příkladů návratnosti jednotlivých etnik shrnout, že Bosna a Hercegovina zůstává nadále zemí s etnicky homogenními oblastmi, do nichž dnes pouze minimálně pokračuje spíše návratnost většinová nebo i menšinová, ovšem jen v takových případech, kdy se dotyčné menšinové návraty vrací do etnicky stejnorodých „enkláv“ v jinak homogenním etnicky odlišném většinovém etniku. Návratnost je efektivněj-

ší (a strukturálně vyváženější) do oblastí urbánních, kde lze nalézt pracovní uplatnění. Ve všech místech výzkumu se za poslední dva roky skoro nikdo nevrátil, početní stav tak v menšinových zónách rurálních, periferních regionů zůstává konstantní. Domnívám se proto, že ve shodě s proklamací Helsinského výboru lze tvrdit, že proces návratnosti je ve své poslední, konečné fázi (Helsinki 2005). Vzhledem k tomu, že struktura obyvatelstva je značně neúplná, kdy převažují většinou starší ročníky, můžeme dále předpokládat, že do budoucna se demografický (i etnický) obraz země bude dále proměňovat. Postupně se budou rozšiřovat periferní regiony, jak budou tamní starší ročníky vymírat, což velmi negativně ovlivní celkový socioekonomický rozvoj.

Druhá hypotéza: Prezentace výsledků shromážděných návratových statistik UNHCR, OHR aj. se často zásadně liší od reálné situace v daném místě. Minoritních návratů je ve skutečnosti mnohem méně, než tyto návratové statistiky avizují. Z podrobného rozboru jednotlivých materiálů porovnaných se situací v konkrétních lokalitách vyplývá, že v podstatě všechny návratové statistiky se jednak výrazně liší mezi sebou navzájem a jednak se rozcházejí i s viděnou realitou. Žádný existující statistický materiál, vydaný mezinárodními organizacemi či bosenskými orgány, není plně objektivní a věrohodný. Statistiky jsou zpravidla pokrivené nestejně provedenou (a často nejasnou) metodologií a podléhají vlivu politických elit v jednotlivých územích. Hodnocení návratových statistik a statistik odhadů etnického složení a demografického vývoje je tak velmi složité. Jednotlivé materiály se navzájem „nerespektují,“ každý subjekt publikuje pouze svá data, aniž by se ohlížel, či si kladl otázku, proč někdo jiný obdobně šetření hodnotil často v úplně jiných datových odhadech. Z jednotlivých srovnání statistik UNHCR a OHR s reálnou situací tak vyplývá, že statistiky UNHCR jsou ve všech případech mírně či výrazněji nadhodnocené, což potvrzuje skutečnost, že řada lidí, byť o proces návratu usilovala (či alespoň o získání svého movitého vlastnictví) po svém příchodu dům prodala a odešla žít jinam. Z využívaných materiálů lze označit jako nejméně přínosné datové materiály statistických úřadů, jejichž data jsou krajně zavádějící a velmi často naprosto neodpovídají skutečnosti.

Třetí hypotéza: slabá návratnost do rurálních regionů je zapříčiněna především tamní ekonomickou situací, přičemž úspěšná návratnost je převážně u starších osob a seniorů. Hypotéza, kterou lze doložit prakticky ve všech zkoumaných oštinách, a to i v případech většinové návratnosti (např. opětovně příměstská opština Trnovo). Všechny rurální, horské oblasti tak mají oproti roku 1991 nejen proměněnou etnickou strukturu, ale také velmi často zásadně snížený celkový početní stav. Důvody jsou prosté – v takových regionech je možnost získat práci velmi nízká. I proto se sem mladší ročníky nevrací.

Čtvrtá hypotéza: dnešní Bosna Hercegovina není zemí, která by měla efektivní, či na některých místech vůbec fungující, jednotný administrativní systém. Jednotlivé úrovně státní správy mezi sebou velmi složitě komunikují s vyznačující se celkovou nepropojeností a nekompatibilitou správního uspořádání. Současná Bosna Hercegovina tak není zemí, kde by fungoval s centrem propojený administrativní systém. Na základě srovnání obou entit se ukazuje, že každá jednotka stále využívá poněkud odlišné správní členění. Jednotlivé úřady, až na některé výjimky (např. opština Trnovo ve Federaci Bosny a Hercegoviny) nemají vedenou evidenci minoritních návratů do dané opštiny.²⁰ V případě, že ji mají, je s podivem, že na vyšší úrovni, která má dané

²⁰ Často jsem se setkal při rozhovorech s oficiálními představiteli úřadů opštín s odpovědními typy: nevedeme evidenci návratu odlišných etnik, pouze odhadujeme možný počet atd.

údaje shromažďovat, tedy na Statistickém úřadu (FBaH a RS) se informace liší od informací podávaných daným úřadem.²¹ Dále je zarážející, že opštiny sice vedou jakousi evidenci předpokládaného počtu obyvatel, ale často nemají provedené změny ve správním členění a využívají stále administrativní členění z roku 1991, jež je v těchto vybraných opštinách neadekvátní. Evidence obyvatel se většinou neshoduje s odhadem počtu obyvatel a etnického složení provedených entitním Statistickým úřadem. Vedle toho je vidět další datové nesrovnalosti při porovnání dat poskytnutých úřadem opštiny a dat, jimiž disponují Statistický úřad a mezinárodní organizace, přičemž datový nesoulad je patrný i ze srovnání informací poskytnutých předsedy mjesnih zajednic s údaji opštiny.

Nejvíce nejasná je tak skutečnost (vzhledem k prokazatelným demografickým nesrovnalostem v jednotlivých opštinách) jakým způsobem dané odhady etno-demografické situace v obou statistických úřadech vznikají a jak z nich může státní i privátní sektor vycházet při plánování svého rozvoje a při vytváření strategií pro další ekonomický rozvoj země.

5.4. Návratnost, ukončený či neukončený proces?

Pokud srovnáme množství návratů za jednotlivé roky od roku 1995, shledáme, že jejich hodnoty vrcholily v roce 2002 (102 111 osob). Od té doby mají menšinové návraty prudce sestupnou tendenci, v roce 2008 se vrátilo pouze 1 681 osob (UNHCR 2008). Z tohoto pohledu by asi bylo logické prohlásit, že proces návratnosti, jako takový, je u konce a dále půjde v rámci dalších navrátilivších se, již jen o drobné úpravy absolutních hodnot jednotlivých opštin.²² Přesto nic takového nikdo neprohlásil. Zásadním tvrzením proti příznání, že je návrat u konce, je obava, že by tak bylo potvrzeno homogenní etnické rozdělení země.

Hlavní problém, na který se nikde výrazně nepoukazuje, spočívá v nerovnoměrnosti návratů do jednotlivých entit. V podstatě veškerá literatura hovoří o efektivnější návratnosti do Federace, než do Republiky srbské. Při konkrétních pozorováních však daná tvrzení nelze s rozhodností potvrdit. Základním rozdílem v návratech je, že do Federace se navrátilivší Srbové jsou většinou starší ročníky, na rozdíl od návratnosti bosňácké do Republiky srbské, kam se vrací i mladí (Demografska statistika 2003).

---

²¹ Stěžejním problémem je, že rozdělením některých lokalit tzv. entitní hranicí vznikly úplně nové opštiny (v roce 1991 bylo 109 opštin, dnes jich je 149). Tím však pro místní orgány vzniká nový úkol – definovat a vymežit správní uspořádání dané opštiny. Rada opštin do dnešní doby však nové uspořádání vůbec nestanovila (natož aby o tom dala zprávu Statistickému úřadu). Pracovníci Statistického úřadu často marně vyžadují zpětnou odpověď. Těžko tedy zhodnotit, jaká je metodika odhadů počtu obyvatel dle Statistických úřadů (v případě, že nedostávají čísla z jednotlivých opštin; z rozhovoru s pracovníci Statistického úřadu v Sarajevu).

²² Rada organizací, které nabízely asistenci při realizování návratu, již dokončily v regionech svou práci a přesunuly se do jiných států. Např. organizace International Organisation for Migration (IOM), World Vision (WV), Norwegian Refugee Council (NRC), International Rescue Committee (IRC) aj. v Banja Luce (Republika srbská) již nemají své kanceláře.

6. Závěr

Občanský konflikt tak zásadně ovlivnil a změnil nejen etno-demografickou, ale tím i socioekonomickou strukturu země. Přerušil ekonomické i jiné vztahy mezi jednotlivými oblastmi a zdevastoval hospodářské kapacity země. V důsledku nucených migrací a etnických čistek bylo nenávratně proměněno etnické složení v jednotlivých opštinách, zbržděn (a místy zastaven) celkový demografický růst obyvatelstva, změněna hustota osídlení v jednotlivých regionech a ovlivněna celková struktura obyvatelstva.²³ Na základě sondážních terénních průzkumů (a ve shodě s prohlášením Helsinského výboru o soustavné homogenizaci prostoru) se domnívám, že Bosna a Hercegovina i dnes zůstává etnicky homogenní zemí, kde většinou dochází k návratům většinovým, tedy ke své etnické skupině. Předválečná Bosna a Hercegovina byla národnostně promíšenou zemí. Minoritních návratů není tolik, aby zvrátily homogenní etnické složení jednotlivých regionů do předválečné multietnické podoby. Minoritní návraty jsou většinou takové, že pouze rozšiřují již stávající menšinová sídla a jejich okolí. Vznikají tak jakési enklávy v jinak etnicky homogenním prostředí. Z hodnocení statistik to sice vypadá tak, že daná lokalita částečně nabyla zpět svou multietnicitu, prakticky je ale vidět, že zůstává nadále rozdělená mezi daná etnika, která spolu nijak nekooperují. Multikulturalita se tak v rurálních oblastech nikterak neobnovuje, přičemž se jí nedaří obnovit, až na částečné výjimky (např. Tuzla), v podstatě ani v největších městech (viz srovnání Sarajevo, které je většinově muslimské a tzv. Východní Sarajevo, které je srbské).

Tento stav se nepodařilo zvrátit (resp. uvést do předchozího etnicky heterogenního stavu) ani cíleným úsilím mezinárodního společenství v podobě realizace návratových programů, jejichž úspěšnost je z dnešního pohledu relativní. Politika mezinárodního společenství se tak dnes ocitá v pomyslných kleštích, kdy se na jedné straně postupně připouští, že návrat je mnohem složitější, než se původně předpokládalo. Na straně druhé se upozorňuje, že oslabování silného politického tlaku nutícího k etnické reintegraci může být nacionalistickými politiky interpretováno jako volnost k jejich jednání, tedy ke konsolidování výsledků etnického čištění skrze ustanovení neprůchodných zákonných bariér k návratu. Případné konstatování selhání proklamované cíle, tedy úspěšné realizace návratu uprchlíků, by mohlo znamenat, že dohody podobné ustanovením v Daytonu nebudou podporovány či přinejmenším budoucí operace by mohly díky tomu mít odlišný koncepční přístup, tedy se nepokoušet o podporu návratu do etnicky rozdělené země. Zaobírání se teoretickými přístupy a hledání nových konceptuálních přístupů k řešení otázky návratnosti ale vede k závěru, že se situací, jež je dnes v prostoru Bosny a Hercegoviny reálná, si mezinárodní společenství, vzhledem k tomu, že nechce připustit své selhání, neví rady. Za čtrnáct let od podepsání daytonských dohod bylo sice zaznamenáno přes milión návratů, z nich však bylo pouze 45 % minoritních. Celkově lze shrnout, že slabá návratnost v podstatě podlomila hlavní proklamovaný záměr daytonských mírových dohod, jež pokládal návrat uprchlíků a přemísťovaných do svých původních domovů za svojí stěžejní prioritu.

Válka přispěla k urychlení procesu urbanizace a zároveň posunula proces depopulace venkova do její konečné fáze, která může velmi pravděpodobně

²³ V 80 % opštin předválečné heterogenní Bosny a Hercegoviny neměl žádný z konstitutivních národů (tzn. Muslimů/Bosňáků, bosenských Srbů a bosenských Chorvatů) absolutní většinu. Helsinský výbor v roce 2005 hovoří o tom, že jednotlivé regiony jsou více než z 90 % etnicky homogenní (Helsinki Committee 2005).

vyvolat zpomalení celkového socioekonomického vývoje. Rozloha periferních, velmi slabě osídlených oblastí, kde se neustále zvyšuje problém v dostupnosti pracovní síly, se tak bude podílově na celkové rozloze země postupně zvyšovat. Z těchto důvodů mají všechny rurální, horské oblasti oproti roku 1991 nejen proměněnou etnickou strukturu, ale také velmi často zásadně snížený celkový početní stav.

Můžeme konstatovat, že reálný stav v dnešní Bosně a Hercegovině ohledně demografické situace je mnohem složitější, než se na první pohled zdá. Nikdo není schopen se objektivně vyjádřit k předpokládanému počtu obětí i předpokládanému počtu obyvatel a rozložení etnik v bosenském prostoru. V podstatě je nemožné, aby ohledně určitých závěrů panoval alespoň částečný konsensus. Situace by se změnila mnohonásobně k lepšímu, pokud by bylo provedeno statistické sčítání. Kvůli tomu, že není census jsou veškerá statistická data velmi chatrná, jak je ostatně jasně vidět v odhadech obou statistických úřadů při porovnání s dalšími prameny. Jednotlivá statistická data se liší nesterpně prováděnou zaznamenáváním oficiálních návratů, „upravováním“ podle představ (zadání) místních politických elit, administrativními změnami v rámci evidování uprchlíků atd. Zásadním problémem je, že návrat byl zaznamenán i pokud se uprchlík vrátil třeba pouze na jeden den. Velký počet vlastníků, jakmile získali zpět svůj majetek, jej totiž buď ihned prodali, pronajali či vyměnili a odešli žít jinam, nebo jej využívají jen jako víkendovou rekreační chalupu.

Samotný census bude mít mimo jiné také funkci varovnou, upozorňující a potvrzující některé trendy (depopulace), které by bylo vhodné pro zajištění stabilního následujícího rozvoje korigovat. Jedině důsledné provedení sčítání tak může dát přesné odpovědi na otázky nastíněné v tomto textu. Z těchto důvodů by politici měli provedení census již konečně podpořit (neoficiálně se uvádí rok 2011, což by bylo v pokračující linii doby prováděných censů).

Za současné situace Bosna a Hercegovina – na rozdíl od jugoslávské peridy – rozhodně nenaplnuje svou dřívější multikulturní roli. I čtrnáct let po uzavření mírových dohod se potvrzují pesimistické prognózy, že zůstane jen umělým administrativním útvar, ve kterém vedle sebe, nikoliv však spolu, žijí tři odlišná etnika.

Literatura:

- BELL-FIALKOFF, A. (1996): *Ethnic Cleansing*. Palgrave Macmillan, London, 352 s.
- BLACK, R. (2001): Return and Reconstruction in Bosnia-Herzegovina: Missing Link, or Mistaken Priority? SAIS Review. *A Journal of International Affairs*, 21, č. 2, s. 177–199.
- BOŠNJOVIĆ, I. (2003): Demografska prošlost i budućnost Bošnjaka u Bosni i Hercegovini. *Ljudska prava, časopis za sve pravno-političke probleme*, 35, č. 3–4, s. 75–89.
- BOŠNJOVIĆ, I. (1990): Migracije stanovništva Bosne i Hercegovine od 1940. i ranije do 1981. godine. In: Šehić, N. (ed.): *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarejevo, s. 357–363.
- CATTARUZZA, A. (2001): Sarajevo, capitale incertaine. *Balkanologie*, 5, č. 1, 2, <http://balkanologie.revues.org/index685.html>. (31. 5. 2008).
- COX, M. (1998): Strategic Approaches to International Intervention in Bosnia and Herzegovina. <http://www.reliefweb.int/rw/lib.nsf/db900SID/LGEL-5DEBRM?OpenDocument> (25. 9. 2005).
- COX, M. (1999): The Dayton Agreement in Bosnia and Herzegovina: A Study of Implementation Strategie. *British Yearbook of International Law*, 70, s. 201–243.
- Demografska statistika 2003 (2004). Federalni zavod za statistiku. Sarajevo.
- DUCASSE-ROGIER, M. (2003): A la recherche de la Bosnie-Herzégovine. Presses Universitaires de France, Paris, 543 s.
- HARRELL-BOND, E. B. (1988): The sociology of Involuntary Migration: An Introduction. *Current Sociology*, č. 2, Bristol, s. 1–6.

- Helsinki Committee for Human Rights in Bosnia and Herzegovina (2005): Report on the Status of Human Rights in Bosnia and Herzegovina (Analysis for the period January – December 2004). Sarajevo.
- KUKIĆ, S. (2001): Demografske promjene i položaj manjina u Bosni i Hercegovini, Iscomet, Maribor, 128 s.
- LIPPMAN, P. (2004): Stabilization of Coexistence: Improving Governemnt and Facilitating Return in Bosnia. In: Dimitrijević, N., Kovács, P. (eds.): Managing Hatred and Distrust: The prognosis for Post-Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia. <http://lgi.osi.hu/publications/2004/262/00ManagingHatred.pdf> (29. 6. 2007).
- LUKIĆ, V. (2005): Izbegličke migracije iz Bosne i Hercegovine u Beogradu. SANU – Geografski institut „Jovan Cvijić“, Beograd, 129 s.
- MANN, M. (2001): Explaining Murderous Ethnic Cleansing: the Macro-Level. In: Gubernau, M., Hutchinson, J. (eds.): Understanding Nationalism, Cambridge, s. 207–241.
- MARINKOVIĆ, D. (2005): Demografski problemi procesa izbjeglištva u Republici Srpskoj. GrafoMark, Banja Luka, 171 s.
- MEŽNARIĆ, S. (2003): Migracijske aktualnosti: stanje, problemi, perspektive, paradigmi istraživanja. Migracijske i etničke teme, č. 4. Zagreb, s. 323–341.
- Municipal Assessment Questionnaire (2003). OHR.
- Nacionalni sastav stanovništva po naseljenim mjestima (1995). Zagreb.
- Nacionalni sastav stanovništva (1993). Statistički bilten, č. 234. Sarajevo.
- POPRŽANOVIC, Z. (2002): Totalocid rata. Karakter rata u Bosni i Hercegovini. Zbornika radova. Sarajevo, 230 s.
- RICHMOND, H. A. (1988): Sociological Theories of International Migration: The Case of Refugees. Current Sociology, 36, č. 2, s. 7–25.
- ROGAN, J. (2000): Facilitating Local Multiethnic Governance in Postwar Bosnia and Herzegovina. In: Dimitrijević, N., Kovács, P.(eds.): Managing Hatred and Distrust: The prognosis for Post-Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia. <http://lgi.osi.hu/publications/2004/262/00ManagingHatred.pdf> (29. 6. 2007).
- ROSIÈRE, S. (2005): Communauté internationale face au nettoyage ethnique: Dayton dans une perspective historique. In: Sanguin, A., L. (ed.): L' ex – Yugoslavie dix ans après Dayton. Paris, s. 27–36.
- SPASOVSKI, M., ŽIVKOVIĆ, D., STEPIĆ, M. (1992): Etnički sastav stanovništva Bosne i Hercegovine. Univerzitet u Beogradu, Beograd, 145 s.
- Stanovništvo Bosne i Hercegovine. Narodnosni sastav po naseljima (1995). Državni zavod za statistiku. Zagreb.
- STEPIC, M. (2001): U vrtlogu balkanizacije, političko-geografski položaj o fragmentiranost srpskih zemalja. Službeni list SRJ, Beograd, 326 s.
- SUDETIĆ, C. (1992): Breaking Cease-Fire Serbs Launch Attacks into Bosnia. New York Times, 15. April, New York, <http://www.nytimes.com/1992/04/15/world/breaking-cease-fire-serbs-launch-attacks-into-bosnia.html> (26. 6. 2007).
- TABEAU, E., HETLAND, A., BIJAK, J., ŽOLTKOWSKI, M. (2003): Etnički sastav i interno raseljena lica i izbjeglice iz 47 opština u Bosni i Hercegovini, <http://www.un.org/icty/bhs/cases/milosevic/documents/docpros/expert/mil-rep-tabeau030331b.pdf> (15. 7. 2006).
- TUATHAIL, G., DAHLMAN, C. (2005): Has Ethnic Cleansing succeeded? Geographies of Minority Return and its Meaning in Bosnia-Herzegovina. In: Sanguin, A.-L. (ed.): The Western Balkans—A European Challenge: On The Decennial of the Dayton Peace Agreement. Zložba Annales, s. 349–366.
- TUATHAIL, G., DAHLMAN, C. (2004): The Effort to Reverse Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina: The Limits of Retuns. Eurasian Geography and Economics, 45, č. 6, s. 439–464.
- UHEREK, Z. (2005): Migrace a formy soužití v cílových prostorech. In: Hirt, T., Jakoubek, M. (eds.): Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Plzeň, s. 258–274.
- Uporedna analiza pristupa pravima izbjeglica i raseljenih osoba (2005). Sarajevo.
- UNHCR: <http://www.unhcr.ba>
- ŽÍLA, O. (2009): Demografická situace v Bosně a Hercegovině v devadesátých letech 20. století. Časopis 20. století. (v tisku).

SUCCESSFUL RETURNS OF BOSNIAN REFUGEES TO THEIR HOMES:
STATISTICS VERSUS REALITY

The aim of the study is to analyse interpretation of success rate of Bosnian refugees repatriation on the basis of an analysis of component statistical materials issued by international organizations and local authorities and its comparison with the reality using in-field investigation. The goal of the in-field investigation was to verify statistical data (because of absence of any population census, all data are inaccurate).

The civil conflict has fundamentally influenced and changed both ethno-demographic and socioeconomic structure of the country. The conflict disconnected economic relations among individual territories and devastated economic capacities of the country. Ethnic structure in individual districts (opstina) (absolute ethnic homogenization of the area) has changed irrevocably, demographic population growth has slowed down (somewhere even stopped) and population density in individual regions has changed due to forced migration and ethnic purges.

On the basis of in-field pilot research (and in accordance with the Helsinki Committee declaration about systematic area homogenization) it can be assumed that Bosnia and Herzegovina remains an ethnically homogenous country where repatriations occur but only on the basis of extension of current minority settlements and their surrounding areas.

This situation has not been successfully reversed (or put into the previous ethnically heterogeneous state) even by international community repatriation programs which, from the present perspective, have a relative success rate. In the thirteen years since the authorization of Dayton Agreement, over one million of repatriations have been recorded, out of which only 45% were official minority repatriations. Week repatriation rate has basically broken the main proclaimed objective of the Treaty of Dayton which assumed refugee repatriation and their relocation into their former homes as its key priority.

The war has contributed to acceleration of the urbanization process and at the same time brought the process of rural areas depopulation into its final stage which can most probably invoke deceleration of socioeconomic development in general. Suburban areas with a low population density, in which the problem of labour force availability has been growing, are going to grow in proportion of the total area of the country. For these reasons, the ethnical structure and population density of all rural mountain regions have changed when compared with the year 1991. It can also be assumed that demographic development of both entities will not to proceed in the same direction.

We do not know the real demographic condition of today's Bosnia and Herzegovina. The situation would improve if population census were carried out. All statistic data are unreliable due to the lacking census. Any future census will be warning, advisory and confirmatory of some trends (mainly of depopulation), which should be stopped and controlled in the interest of a stable development. Only an accurate and consistent census can provide answers to questions outlined in this text. Currently, Bosnia and Herzegovina does not assume its former multicultural role. Pessimistic prognoses, that Bosnia and Herzegovina will remain only an administrative formation in which three different ethnic groups live next to each other but not together, are being confirmed thirteen years after the authorization of peace agreements.

Fig. 1 – Trnovo opstina divided by ethnical boundary.

Source: <http://www.bbs.bund.de/vogosca/anlage3.htm>.

Fig. 2 – Research localities Dejići. In key: 1 – “opstina” boundary, 2 – inter-ethnic boundary, 3 – “mjesne zajednice” boundary, 4 – research localities.

Fig. 3 – Comparison of individual estimations of the ethnic situation change with respect to the year 1991 in the Trnovo Federal Municipality. Light gray – Muslims, dark gray – Serbs. Source: 1991 – statistic counts, 2003 – OHR, 2005 – estimation of the statistical office, 2006 – Office of opstina, 2006 – UNHCR. Internal document of the Trnovo Municipality authority; OHR, UNHCR, Sarajevo statistic authority.

Autor je postgraduálním studentem katedry sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: zila1@seznam.cz.

Do redakce došlo 8. 12. 2008